

APENDICELE I

Listă de cuvinte latine care în trecerea la franceză nu și-au schimbat sensul (vezi p. 56)

I. Substantive¹

abbatem > *abbé* ‘abate’

abbatiam > *abbaye* ‘abație’

aeramen > *airain* ‘aramă’

aestatem > *été* ‘vară’

alam > *aile* ‘aripă’

alausam > *alose* ‘specie de sardea’

alium > *ail* ‘usturoi’

altar > *autel* ‘altar’

amaritudinem > *amertume*

‘amarăciune’

amicum > *ami* ‘prieten’

amorem > *amour* ‘iubire’

amygdalam > *amande* ‘migdală’

anchoram > *ancre* ‘ancoră’

anguilam > *anguille* ‘anghilă’

*angustiam*² > *angoisse* ‘angoasă’

animam > *âme* ‘suflet’

annellum > *anneau* ‘inel’

annum > *an* ‘an’

apia, -orum > *ache* ‘țelină’

aquam > *eau* ‘apă’

aquilam > *aigle* ‘vultur’

aratrum > *araire* ‘plug’

¹ Toate aceste cuvinte sînt de formație populară și urcă în latină prin tradiție orală. În general, ele sînt date sub forma de acuzativ, deoarece cea mai mare parte a substantivelor franceze provine din acuzativul latin.

² În sens figurat.

<i>arborem</i> > <i>arbre</i> ‘copac’	<i>capistrum</i> > <i>chenêtre</i> ‘căpăstru’
<i>ardorem</i> > <i>ardeur</i> ‘ardoare’	<i>capram</i> > <i>chèvre</i> ‘capră’
<i>argentum</i> > <i>argent</i> ‘ban’	<i>carbonem</i> > <i>charbon</i> ‘cărbune’
<i>artem</i> > <i>art</i> ‘artă’	<i>cardinariam</i> > <i>charnière</i> ‘articulație’
<i>asimum</i> > <i>âne</i> ‘măgar’	<i>carnem</i> > <i>chair</i> ‘carne’
<i>aurum</i> > <i>or</i> ‘aur’	<i>carpinum</i> > <i>charme</i> ‘carpen’
<i>avenam</i> > <i>avoine</i> ‘ovăz’	<i>catenam</i> > <i>chaîne</i> ‘lanț’
<i>bacam</i> > <i>baie</i> ‘bacă’	<i>caulem</i> > <i>chou</i> ‘varză’
<i>balneum</i> > <i>bain</i> ‘baie’	<i>ceram</i> > <i>cire</i> ‘ceară’
<i>baptisma</i> > <i>baptême</i> ‘botez’	<i>cerevisiam</i> > <i>cervoise</i> ‘bere’
<i>barbam</i> > <i>barbe</i> ‘barbă’	<i>cervum</i> > <i>cerf</i> ‘cerb’
<i>bellitatem</i> > <i>beauté</i> ‘frumusețe’	<i>chordam</i> > <i>corde</i> ‘coardă’
<i>bestiam</i> > <i>bête</i> ‘fiară’	<i>chorum</i> > <i>chœur</i> ‘cor’
<i>bonitatem</i> > <i>bonté</i> ‘bunătate’	<i>cichoream</i> > <i>chicorée</i> ‘cicoare’
<i>bovem</i> > <i>boeuf</i> ‘bou’	<i>cilium</i> > <i>cil</i> ‘pleoapă, fir’
<i>brachium</i> > <i>bras</i> ‘braț’	<i>cinerem</i> > <i>cendre</i> ‘ cenușă’
<i>butyrum</i> > <i>beurre</i> ‘unt’	<i>cingula, -orum</i> > <i>sangle</i> ‘chingă’
<i>buxum</i> > <i>buis</i> ‘merișor’	<i>cippum</i> > <i>cep</i> ‘cep’
<i>caelum</i> > <i>ciel</i> ‘cer’	<i>circulum</i> > <i>cercle</i> ‘cerc’
<i>calamum</i> > <i>chaume</i> ¹ ‘pai’	<i>cisternam</i> > <i>citerne</i> ‘rezervor’
<i>calorem</i> > <i>chaleur</i> ‘căldură’	<i>civitatem</i> > <i>cité</i> ‘cetate’
<i>canem</i> > <i>chien</i> ‘ciine’	<i>clausum</i> > <i>clos</i> ‘închis’
<i>cannabim</i> > <i>chanvre</i> ‘cînepă’	<i>clavem</i> > <i>clef</i> ‘cheie’
<i>capillum</i> > <i>cheveu</i> ‘păr’ (de pe cap)	<i>codam</i> > <i>queue</i> ‘coadă’
	<i>consilium</i> > <i>conseil</i> ‘sfat’

¹ În sens restrâns.

<i>consuetudinem</i> > <i>coutume</i>	<i>episcopum</i> > <i>évêque</i> ‘episcop’
‘obicei’	<i>erucam</i> > <i>rue</i> ‘drum (printre locuințe)’
<i>coquus</i> > <i>queux</i> ‘bucătar’	<i>escam</i> > <i>êche</i> ² ‘iască’
<i>cor</i> > <i>cœur</i> ‘inimă’	<i>fabam</i> > <i>fève</i> ‘bob, păstaie’
<i>corallium</i> > <i>corail</i> ‘coral’	<i>faciem</i> > <i>face</i> ‘față’
<i>corium</i> > <i>cuir</i> ‘piele’	<i>factum</i> > <i>fait</i> ‘fapt’
<i>coronam</i> > <i>couronne</i> ‘cunună’	<i>fagum</i> > <i>fou</i> ‘fag’
<i>costam</i> > <i>côte</i> ‘coastă’	<i>famem</i> > <i>faim</i> ‘foame’
<i>cotem</i> > <i>queux</i> ‘bucătar’	<i>familiam</i> > <i>famille</i> ‘familie’
<i>cretam</i> > <i>craie</i> ‘cretă’	<i>farinam</i> > <i>farine</i> ‘făină’
<i>cristam</i> > <i>crête</i> ‘creastă’	<i>favorem</i> > <i>faveur</i> ‘favoare’
<i>crucem</i> > <i>croix</i> ‘cruce’	<i>febrem</i> > <i>fièvre</i> ‘febră’
<i>crusta, -orum</i> > <i>croûte</i> ‘crustă’	<i>fel</i> > <i>fiel</i> ‘fier’
<i>cubitum</i> > <i>coude</i> ‘cot’	<i>feminam</i> > <i>femme</i> ‘femeie’
<i>cupam</i> > <i>cuve</i> ‘cupă’	<i>fenestram</i> > <i>fenêtre</i> ‘fereastră’
<i>curam</i> > <i>cure</i> ¹ ‘grijă’	<i>feria, -orum</i> > <i>foire</i> ‘for, piață’
<i>damum</i> > <i>daim</i> ‘cerb-lopătar’	<i>ferrum</i> > <i>fer</i> ‘fier’
<i>dentem</i> > <i>dent</i> ‘dinte’	<i>fasta, -orum</i> > <i>fête</i> ‘sărbătoare’
<i>digitum</i> > <i>doigt</i> ‘deget’	<i>fidem</i> > <i>foi</i> ‘credință’
<i>dolorem</i> > <i>douleur</i> ‘durere, dor’	<i>filiam</i> > <i>fille</i> ‘fiică’
<i>donum</i> > <i>don</i> ‘dar’	<i>filius</i> > <i>fil</i> ‘fiu’
<i>dorsum</i> > <i>dos</i> ‘dos’	<i>fimbriam</i> > <i>frange</i> ‘frînghie’
<i>eleemosynam</i> > <i>aumône</i>	<i>finem</i> > <i>fin</i> ‘fin’
‘pomană’	<i>flammam</i> > <i>flamme</i> ‘flacăra’

¹ În expresia *avoir cure* ‘a avea grijă’.

² În sens restrîns.

florem > *fleur* ‘floare’
fluctum > *flot* ‘suprafața apei,
val’
fluvium > *fleuve* ‘fluviu’
folia, -orum > *feuille* ‘frunză,
foaie’
fratrem > *frère* ‘frate’
frontem > *front* ‘frunte’
fundum > *fond* ‘fund’
furcam > *fourche* ‘furcă’
furnum > *four* ‘cuptor’
gaudia, -orum > *joie* ‘bucurie’
gelu > *gel* ‘ger’
generum > *gendre* ‘ginere’
gingivam > *gencive* ‘gingie’
glaciem > *glace* ‘gheață’
gladium > *glaive* ‘sabie’
glandem > *gland* ‘ghindă’
glirem > *loir* ‘specie de rozător’
gloriam > *gloire* ‘glorie’
grammaticam > *grammaire*
‘gramatică’
granum > *grain* ‘grăunte’
gratiam > *grâce* ‘grație’
gratum > *gré* ‘mulțumire’
gubernaculum > *gouvernail*
‘cîrmă’

gulam > *gueule* ‘gură’
guttam > *goutte* ‘picătură’
hederam > *lierre* ‘iederă’
hominem > *homme* ‘om’
honorem > *honneur* ‘cinste’
horam > *heure* ‘oră’
imperatorem > *empereur*
‘împărat’
incudinem > *enclume* ‘nicovală’
insulam > *île* ‘insulă’
Jovis diem > *jeudi* ‘joi’
labra, -orum > *lèvres* ‘buză’
lacrimam > *larme* ‘lacrimă’
lactem (lat. pop.) > *lait* ‘lapte’
lactuca > *laitue* ‘lăptucă’
laminam > *lame* ‘foaie’
lampam (lat. pop.) > *lampe*
‘lampă’
lanam > *laine* ‘lînă’
lanceam > *lance* ‘lance’
lectum > *lit* ‘pat’
lendem > *lente* ‘linte’
leonem > *lion* ‘leu’
leporem > *lièvre* ‘iepure’
libram > *livre* ‘livră’
librum > *livre* ‘carte’
lilium > *lis* ‘liliac’

<i>limam</i> > <i>lime</i> ‘pilă’	<i>molam</i> > <i>meule</i> ‘moară’
<i>lineam</i> > <i>ligne</i> ‘linie’	<i>monasterium</i> > <i>moutier</i> ‘mânăstire’
<i>linguam</i> > <i>langue</i> ‘limbă’	<i>montem</i> > <i>mont</i> ‘munte’
<i>linum</i> > <i>lin</i> ‘în’	<i>mores</i> > <i>mœurs</i> ‘moravuri’
<i>locum</i> > <i>lieu</i> ‘loc’	<i>mortem</i> > <i>mort</i> ‘moarte’
<i>Lunæ diem</i> > <i>lundi</i> ‘luni’	<i>mulam</i> > <i>mule</i> ‘măgar’
<i>lupum</i> > <i>loup</i> ‘lup’	<i>murum</i> > <i>mur</i> ‘zid’
<i>malum</i> > <i>mal</i> ‘mal’	<i>nanum</i> > <i>nain</i> ‘pitic’
<i>manicam</i> > <i>manche</i> ‘mîner’	<i>nasum</i> > <i>nez</i> ‘nas’
<i>manum</i> > <i>main</i> ‘mînă’	<i>nidum</i> > <i>nid</i> ‘cuib’
<i>mappam</i> > <i>nappe</i> ‘ștergar’	<i>noctem</i> > <i>nuit</i> ‘noapte’
<i>mare</i> > <i>mer</i> ‘mare’	<i>nodum</i> > <i>nœud</i> ‘nod’
<i>marginem</i> > <i>marge</i> ‘margine’	<i>nucem</i> > <i>noix</i> ‘miez’
<i>maritum</i> > <i>mari</i> ‘soț’	<i>nuptias</i> > <i>noces</i> ‘nuntă’
<i>marmor</i> > <i>marbre</i> ‘marmură’	<i>oculum</i> > <i>œil</i> ‘ochi’
<i>Martis diem</i> > <i>mardi</i> ‘marți’	<i>operam</i> > <i>œuvre</i> ‘lucru’
<i>matrem</i> > <i>mère</i> ‘mamă’	<i>ovum</i> > <i>œuf</i> ‘ou’
<i>mattam</i> > <i>natte</i> ‘țesătură, împletitură’	<i>palam</i> > <i>pelle</i> ‘lopată’
<i>mel</i> > <i>miel</i> ‘miere’	<i>palatium</i> > <i>palais</i> ‘palat’
<i>membrum</i> > <i>membre</i> ‘membru’	<i>palatum</i> > <i>palais</i> ‘boltă palatală’
<i>mensem</i> > <i>mois</i> ‘lună’	<i>paleam</i> > <i>paille</i> ‘pai’
<i>Mercurii diem</i> > <i>mercredi</i> ‘miercuri’	<i>palmam</i> > <i>paume</i> ‘palmă’
<i>mespilum</i> > <i>nefle</i> ‘specie de plantă’	<i>panem</i> > <i>pain</i> ‘pîine’
<i>milium</i> > <i>mil</i> ‘miei’	<i>papaver</i> > <i>pavot</i> ‘mac’
	<i>partem</i> > <i>part</i> ‘parte’
	<i>passum</i> > <i>pas</i> ‘pas’

<i>patrem</i> > <i>père</i> ‘tată’	<i>regem</i> > <i>roi</i> ‘rege’
<i>pedem</i> > <i>pied</i> ‘picior’	<i>reginam</i> > <i>reine</i> ‘regină’
<i>pedicam</i> > <i>piège</i> ‘piedică’	<i>ripam</i> > <i>rive</i> ‘mal’
<i>perticam</i> > <i>perche</i> ‘prăjină’	<i>risum</i> > <i>ris</i> ‘rîs’
<i>pervincam</i> > <i>pervenche</i> ‘brebenoc’	<i>robur</i> > <i>rouvre</i> ‘specie de stejar’
<i>picem</i> > <i>poix</i> ‘păcură’	<i>rosam</i> > <i>rose</i> ‘trandafir’
<i>pinum</i> > <i>pin</i> ‘pin’	<i>saccum</i> > <i>sac</i> ‘sac’
<i>pisum</i> > <i>pois</i> ‘bob’	<i>sanguinem</i> > <i>sang</i> ‘sînge’
<i>plantam</i> > <i>plante</i> ‘plantă’	<i>sanitatem</i> > <i>santé</i> ‘sănătate’
<i>platanum</i> > <i>plane</i> ‘platan’	<i>scalam</i> > <i>échelle</i> ‘scară’
<i>plumam</i> > <i>plume</i> ‘pană’	<i>scopulum</i> > <i>écueil</i> ‘stîncă submarină, banc de nisip’
<i>plumbum</i> > <i>plomb</i> ‘plumb’	<i>scrinium</i> > <i>écrin</i> ‘cufăr, scrin’
<i>pluviam</i> > <i>pluie</i> ‘ploaie’	<i>simium</i> (lat. pop.) > <i>singe</i> ‘maimuță’
<i>pontem</i> > <i>pont</i> ‘punte, pod’	<i>sinum</i> > <i>sein</i> ‘sîn’
<i>populum</i> > <i>peuple</i> ‘popor, neam’	<i>sitim</i> > <i>soif</i> ‘sete’
<i>porcum</i> > <i>porc</i> ‘porc’	<i>solium</i> > <i>seuil</i> ‘prag’
<i>portam</i> > <i>porte</i> ‘ușă’	<i>somnium</i> > <i>songe</i> ‘somn, vis’
<i>portum</i> > <i>port</i> ‘port’	<i>sonum</i> > <i>son</i> ‘sunet’
<i>pratum</i> > <i>pré</i> ‘pășune’	<i>soricem</i> > <i>souris</i> ‘șoarece’
<i>pulicem</i> > <i>puce</i> ‘police’	<i>soror</i> > <i>sœur</i> ‘soră’
<i>puteum</i> > <i>puits</i> ‘puț’	<i>sortem</i> > <i>sort</i> ‘soartă’
<i>quadratum</i> > <i>carré</i> ‘pătrat’	<i>spicum</i> > <i>épi</i> ‘spic’
<i>quæsitam</i> > <i>quête</i> ‘căutare’	<i>spinam</i> > <i>épine</i> ‘spin’
<i>quiritare</i> > <i>crier</i> ‘strigăt’	<i>stabula, -orum</i> > <i>étable</i> ‘grajd’
<i>rabiem</i> > <i>rage</i> ‘turbare’	<i>stelam</i> (lat. pop.) > <i>étoile</i> ‘stea’
<i>racemum</i> > <i>raisin</i> ‘strugure’	

sulphur > *soufre* ‘sulf’
supercilium > *sourcil*
‘sprinceană’
tabulam > *table* ‘masă’
talpam > *taupe* ‘talpă’
tectum > *toit* ‘acorerămînt’
tegulam > *tuile* ‘țiglă’
telam > *toile* ‘șesătură, pînză’
tempora > *tempe* ‘tîmplă’
tempus > *temps* ‘timp’
terminum > *terme* ‘termen,
limită’
terram > *terre* ‘pămînt’
tincam > *tanche* ‘specie de pește
(lin)’
tonum > *ton* ‘tin’
turrem > *tour* ‘turn’
ungulam > *ongle* ‘unghie’
unionem > *oignon* ‘usturoi’
vaccam > *vache* ‘vacă’
vallem > *val* ‘vale’
vela, -orum > *voile* ‘văl’
venam > *veine* ‘venă’
venenum > *venin* ‘venin’
Veneris diem > *vendredi* ‘vineri’
ventrem > *ventre* ‘pîntec’
ventum > *vent* ‘vînt’

vermem > *ver* ‘vierme’
vestimentum > *vêtement*
‘veșmînt’
vinum > *vin* ‘vin’
virtutem > *vertu* ‘forță, tărie’
vitam > *vie* ‘viață’

II. Adjective

acutum > *aigu* ‘ascuțit’
altum > *haut* ‘înalt’
amabilem > *aimable* ‘amabil’
amarum > *amer* ‘amar’
amicum > *ami* ‘prieten’
asperum > *âpre* ‘aspru, dur’
bellum > *beau* ‘frumos’
bonum > *bon* ‘bun’
brevem > *bref* ‘scurt’
calidum > *chaud* ‘cald’
carum > *cher* ‘drag’
campestrem > *champêtre*
‘cîmpenesc’
crassum > *gras* ‘gras’
crudum > *cru* ‘crud’
dulcem > *doux* ‘dulce’
durum > *dur* ‘dur’
firmum > *ferme* ‘ferm’
fortem > *fort* ‘puternic’

fragilem > *frêle* ‘fragil’
frigidum > *froid* ‘rece’
gracilem > *grêle* ‘delicat, gracil’
grandem > *grand* ‘mare’
galbinum > *jaune* ‘galben’
humilem > *humble* ‘umil’
inimicum > *ennemi* ‘dușman’
juvenem > *jeune* ‘tînăr’
largum > *large* ‘larg’
lassum > *las* ‘slab, moale’
longum > *long* ‘lung’
mobilem > *meuble* ‘mobil’
mollem > *mou* ‘moale’
mortalem > *mortel* ‘muritor’
nigrum > *noir* ‘negru’
nitidum > *net* ‘neted’
novum > *neuf* ‘nou’
nudum > *nu* ‘gol’
qualem > *quel* ‘care, ce’
rigidum > *raide* ‘tare, dur, rigid’
salvum > *sauf* ‘teafăr’
sanctum > *saint* ‘sfînt’
sanum > *sain* ‘sănătos’
talem > *tel* ‘astfel’
tantum > *tant* ‘atît’
tenerum > *tendre* ‘tînăr’
tepidum > *tiède* ‘moderat’

terrestrem > *terrestre* ‘terestru’
vanum > *vain* ‘în van’
vetus > *vieux* ‘bătrîn, vechi’
viridem > *vert* ‘verde’
vivum > *vif* ‘viu’

III. Verbe

A. Verbe de conjugarea I
amare > *aimer* ‘a iubi’
appellare > *appeler* ‘a chema’
balneare > *baigner* ‘a face baie’
basiare > *baiser* ‘a săruta, a îmbrățișa’
cantare > *chanter* ‘a cînta’
clavare > *clouer* ‘a închide’
consummare > *consommer* ‘a consuma, a încheia’
coronare > *couronner* ‘a încorona’
demorari > *demeurer* ‘a rămîne’
dignari > *daigner* ‘a stima’
donare > *donner* ‘a da’
durare > *durer* ‘a dăinui’
formare > *former* ‘a forma’
honoreare > *honorer* ‘a onora’
laudare > *louer* ‘a lăuda’
lavare > *laver* ‘a spăla’

levare > *lever* ‘a ridica’
locare > *louer* ‘a da ceva, a plăti’
monstrare > *montrer* ‘a indica, a arăta’
nodare > *nouer* ‘a înnoda’
operari > *ouvrer* ‘a pune ceva în act’
portare > *porter* ‘a duce, a purta’
pretiare > *priser* ‘a estima’
salutare > *saluer* ‘a saluta’
salvare > *sauver* ‘a salva’
sollicitare > *soucier* ‘a îngrijora, a tulbura’
sonare > *sonner* ‘a suna’
tentare > *tenter* ‘a încerca’
tonare > *tonner* ‘a tuna’

B. Verbe ale altor conjugări

admittere > *admettre* ‘a accepta’
audire > *ouïr* ‘a auzi’
benedicere > *bénir* ‘a binecuvînta’
cadere > *choir* ‘a cădea’
cognoscere > *connaître* ‘a cunoaște’
colligere > *cueillir* ‘a culege’
comprehendere > *comprendre* ‘a cuprinde, a înțelege’

conducere > *conduire* ‘a (con)duce’
credere > *croire* ‘a crede’
currere > *courre, courir* ‘a urmări, a fugi’
dicere > *dire* ‘a spune’
facere > *faire* ‘a face’
finire > *finir* ‘a sfârși’
fodere > *fouir* ‘a săpa’
frigere > *frire* ‘a frige’
fugere > *fuir* ‘a fugi’
fundere > *fondre* ‘a scufunda, a topi’
gaudere > *jouir* ‘a bucura’
inducere > *enduire* ‘a introduce’
jacere > *gésir* ‘a zăcea, a sta culcat’
jungere > *joindre* ‘a împreuna’
legere > *lire* ‘a citi’
lucere > *luire* ‘a luci’
mentiri > *mentir* ‘a minți’
moriri (lat. pop.) > *mourir* ‘a muri’
movere > *mouvoir* ‘a mișca’
mucere > *moisir* ‘a mucegăi’
nascere (lat. pop.) > *naître* ‘a naște’

nocere > *nuire* ‘a dăuna’
nutrire > *nourrir* ‘a hrăni’
parescere > *paraître* ‘a apărea’
placere > *plaire* ‘a plăcea’
potere (lat. pop.) > *pouvoir* ‘a putea’
putere > *puir, puer* ‘a mirosi urît’
putrere > *pourrir* ‘a putrezi’
reducere > *réduire* ‘a reduce’
respondere > *répondre* ‘a răspunde’
ridere > *rire* ‘a râde’
rumpere > *rompre* ‘a rupe’
scribere > *écrire* ‘a scrie’

sedere > *seoir* ‘a așeza’
sentire > *sentir* ‘a simți’
sequere (lat. pop.) > *suivre* ‘a urmări’
tacere > *taire* ‘a tăcea’
tenere > *tenir* ‘a ține’
tondere > *tondre* ‘a tunde’
ungere > *oindre* ‘a unge’
valere > *valoir* ‘a valora’
venire > *venir* ‘a veni’
vestire > *vêtir* ‘a îmbrăca’
volere (lat. pop.) > *vouloir* ‘a vrea’

APENDICELE II

Oferim aici, însoțită de un comentariu explicativ, pagina din La Bruyère (*Caractères, De quelques usages*, încheiere) pe care am semnalat-o mai sus (p. 200).

Cine ar putea înțelege norocul anumitor cuvinte și surghiunul altora?

Ains ‘însă’ a pierit; neputându-l salva vocala care-l începe, atât de adecvată eliziunii, el a cedat în fața altei monosilabe, și încă una care nu este altceva decât anagrama sa¹. *Certes* ‘desigur’ este frumos în vechimea sa, și încă își stăpânește propriul declin; poezia îl solicită, iar limba noastră datorează mult scriitorilor care îl folosesc în proză, și care se compromit pentru el în scrierile lor. *Maint* ‘mai mulți’ este un cuvânt care nu ar fi trebuit abandonat niciodată, atât pentru ușurința de a fi strecurat în stil, cât și pentru originea sa, care este

¹ *Ains* < lat. pop. *anteis*, *antiis*, un soi de ablativ plural extras din *antea*, semnifica în vfr. ‘înainte; de preferință, însă’; a dispărut în secolul al XVI-lea. *Mais* < lat. *magis*, care, în limba veche semnifica ‘mult, mai mult’, a moștenit de la *ains* și sensul său adversativ, pierzând cea mai mare parte a uzurilor sale primitive.

franceză¹. Deși latin, la vremea sa, *moult* ‘mult’ avea același rang, și nu văd cum l-a biruit *beaucoup* ‘mult’². Ce persecuții n-a îndurat *car* ‘deoarece’! și dacă nu ar fi aflat protecție printre oamenii culți, nu ar fi fost izgonit în mod rușinos dintr-o limbă căreia i-a făcut îndelungat servicii, fără a se ști cu ce cuvânt ar putea fi înlocuit?³ În vremurile gloriei sale, *cil* ‘acela’ era cel mai drăguț cuvânt al limbii franceze; este dureros pentru poeți că a îmbătrânit⁴. Nu provine *douloureux*

¹ În fapt, *certes* și *maint* îmbătrâniseră în secolul al XVII-lea; sub acest aspect, mărturia gramaticienilor epocii este formală. Astăzi, *certes* se află în plin uz, *maint* este mai puțin folosit decât sinonimul său, *plusieurs*. Nu se înțelege ce vrea să spună La Bruyère privind originea franceză a lui *maint*. El opune, desigur, pe *maint* lui *moult*, cuvânt a cărui origine latină este evidentă. Este știut astăzi că *maint* urcă la un radical celtic care a pătruns în latina populară din Galia.

² Nici noi. Pierderea lui *moult* sau *molt* este regretabilă; el a dispărut în secolul al XVI-lea, și nu îl mai regăsim decât în câteva graiuri, în care se rostește *mou*. În ceea ce privește pe *beaucoup*, îl vedem apărând în secolul al XIV-lea; el semnifică ‘frumoasă; cantitate mare’.

³ Se cunoaște istoria ridicolelor persecuții îndreptate împotriva lui *car*, în secolul al XVII-lea. Gomberville (în 1632) s-a remarcat prin turul de forță de a nu folosi nici măcar o dată pe *car* în lungul său roman, *Polexandre*, altminteri perfect insipid. A se vedea scrisoarea LII a lui Voltaire, pledant ingenios în favoarea lui *car*.

⁴ Sînt câteva exagerări în această afirmație, care face din *cil* cel mai drăguț cuvânt din limba veche; el era scurt și clar, însă nu avea nimic altceva în plus. Acest vechi nominativ singular și plural al lui *celui, ceux*, a dispărut înaintea formelor de regim, precum a dispărut *cist*, corelativul său,

‘dureros’ din *douleur* ‘durere’ într-un mod tot atât de natural pe cât decurge *chaleureux* sau *chaloureux* ‘călduros’ din *chaleur* ‘căldură’? Deși a fost o bogăție a limbii, acesta se trece, și se utilizează cu mare potrivire în situațiile pentru care *chaud* ‘cald călduros’ este impropriu folosit¹. Tot astfel, *valeur* ‘valoare’ trebuia să păstreze pe *valeureux* ‘valoros’; *haine* ‘ură’ pe *haineux* ‘plin de ură, dușmănos’²; *peine* ‘chin’ pe *peineux* ‘chinuitor’³; *fruit* ‘fruct, rod’ pe *fructueux* ‘fructuos’⁴; *pitié* ‘milă’ pe *piteux* ‘demn de milă’⁵; *joie* ‘bucurie’ pe *jovial*

dinaintea lui *cest*, *ceux*, și după cum a dispărut articolul nominativ *li* dinaintea acuzativului *le*, *les*.

- ¹ Aici, La Bruyère regretă faptul că păstrarea substantivului radical nu a salvat de uitare adjectivul care derivase din cel dintîi; alături de *douleur*, limba a păstrat *douloureux*; de ce *chaleur* nu a reușit să păstreze *chaleureux*, iar *valeur* pe *valeureux*? În fapt, în secolul al XVII-lea, *chaleureux* sau *chaloureux* este puțin folosit, iar *valeureux* nu apare în uz decît în poezie. În ceea ce privește diferența dintre terminațiile *eureux* și *oureux*, ea ține doar de aceea că *oureux* este o formațiune mai veche decît *eureux*; *chaloureux* urcă în Evul Mediu; *chaleureux* și *valeureux* sînt derivați recentî de la *chaleur* și *valeur*.
- ² Foarte utilizat ca substantiv, în secolul al XVI-lea, *haineux* ‘dușman (al cuiva)’, a reintrat în grații la sfîrșitul secolului al XVII-lea, ca adjectiv ‘care urăște’: „une âme *haineuse*”.
- ³ Cuvînt vechi, foarte folosit în franceza veche și modernă, *peineux* a dispărut în secolul al XVII-lea.
- ⁴ *Fructueux* nu vine de la *fruit*, ci din lat. *fructuosus*, introdus în franceză pe cale directă; formațiunea populară ar fi dat *fruiteux*.
- ⁵ *Piteux* este derivat direct din lat. pop. *pietousus*.

‘voios’¹; *foi* ‘credință’ pe *féal* ‘credincios’²; *cour* ‘curte’ pe *courtois* ‘curtenitor’³; *gîte* ‘culcuș’ pe *gisant* ‘culcat’⁴; *haleine* ‘răsuflare’ pe *halené* ‘adulmecat’⁵; *vanterie* ‘lăudăroșenie’ pe *vantard* ‘lăudăros’⁶;

¹ *Jovial* nu are nimic a face cu *joie*, el reprezentînd lat. *jovialis*, derivat de la *Jovem*, ‘Jupiter’. Vezi mai sus, p. 139.

² *Féal* este o formă populară folosită în franceza veche, și pe care, în uzul general, a înlocuit-o dubletul de formație savantă, *fidèle*. Păstrat în limbajul special al cancelariei, *féal* nu putea avea în secolul al XVII-lea decît un uz restrîns și, precum mulți termeni învechiți sau speciali, introdus în limbajul general trebuia să capete un sens comic. Richelet spune că, în fapt, el îl folosește uneori la modul „burlesc”.

³ *Courtois* este menționat mai ales de către gramaticienii și lexicografii secolului al XVII-lea, ca ținînd de stilul vechi sau de uzul provincial. În locul acestuia este preferat *civil*; de atunci, *courtois* a reintrat în grații. *Courtois* este derivat din forma veche *court*, mai tîrziu *cour*, care este lat. *cortem* sau *cohortem*. Vezi mai sus, p. 117.

⁴ Raportul dintre *gîte* și *gisant* nu este atît de vizibil pe cît pare a indica această apropiere. *gisant* este lat. *jacentem*, care, în galoromană, a devenit *jieisant*, prin schimbarea lui *a* în *ie* sub influența lui *j* precedent și a lui *-centem* în *-isant*; cf. *du-centem*, *du-isant*. În franceza primitivă, triftongul *iei* s-a redus la *i*, conform tratamentului normal al triftongurilor care își pierd vocalele mediale. *Gîte* este substantivul verbal al vb. *gîter*, derivat al participiului *gît*, care este lat. *jacitum*.

⁵ Verbul *halener*, avînd un uz restrîns în secolul al XVII-lea, aproape a dispărut în fața lui *flairer*, care i-a luat sensul propriu și uzurile figurate.

⁶ *Vantard* este necunoscut dicționarelor secolului al XVII-lea, care dau doar pe *vanteur*. În fapt, *vantard* era puțin folosit pe atunci în stilul familiar; uzul l-a consacrat pe seama lui *vanteur*.

mensonge ‘minciună’ pe *mensonger* ‘mincinos’¹; *coutume* ‘cutumă, obicei’ pe *coutumier* ‘cutumiar’²; precum *part* ‘parte’ păstrează pe *partial* ‘parțial’³; *point* ‘punct’ pe *pointu* ‘ascuțit’ și *pointilleux* ‘pedant, cicălitor’; *ton* ‘ton’ pe *tonnant* ‘tunător’; *son* ‘sunet’ pe *sonore* ‘sonor’; *frein* ‘frișu’ pe *effréné* ‘neînfrinat’; *front* ‘frunte’ pe *effronté* ‘nerușinat’; *ris* ‘rîs’ pe *ridicule* ‘ridicol’; *loi* ‘lege’ pe *loyal* ‘loial’; *coeur* ‘inimă’ pe *cordial* ‘cordial’; *bien* ‘bine’ pe *bénin* ‘benign, blînd’, *mal* ‘rău’ pe *malicieux* ‘malițios’.

¹ *Mensonger* este semnalat în secolul al XVII-lea ca învechit și puțin folosit în proză.

² Richelet și Academia (prima ediție a Dicționarului) semnalează pe *coutumier* ca avînd un uz restrîns și special.

³ În tot acest sfîrșit de frază, aproape nici unul dintre cuvintele citate de către La Bruyère nu decurge în mod direct din radicalul pe care îl indică: *partial* nu vine din fr. *part*, ci din lat. *partialis*, derivat de la *partem*; *pointu* vine din *pointe*, și nu din *point*, iar *pointilleux* din *pointille*, derivat din *pointe*; *ton* vine din lat. *tonus*, iar *tonant* din vb. fr. *tonner*, provenit din lat. *tonare*, derivat al lui *tonus*; *sonore* reprezintă lat. *sonorus*, derivat al lui *sonus*, care, în franceză, a ajuns la *son*; *efféné* și *effronté* decurg din *frein* și din *front*; *ris* este lat. *risus*, iar *ridicule* este lat. *ridiculus*; *loi* este lat. *legem*, iar *loyal* este lat. *legalem*; *coeur* decurge prin formare populară din ac. lat. *cor*; *cordial* este transcrierea franceză a cuvîntului din latina tîrzie *cordialis*, scos de un oarecare cleric medieval din *cor*, *cordis*. *Bien* este lat. *bene*, *bénin* este lat. *benignus*; *mal* vine din *malum*, *malicieux* din *malice*, care este lat. *malitia*.

*Heur*¹ ‘noroc, fericire’ se folosea acolo unde *bonheur* ‘fericire’ nu putea pătrunde. El a generat *heureux* ‘fericit’, care este atât de francezesc, dar a încetat a mai fi; dacă unii poeți s-au servit de el, faptul se datorează nu atât alegerii cât constrângerilor dinspre măsură. *Issue* ‘ieșire’² prosperă și vine din *issir* ‘a ieși’, care a fost înlăturat. *Fin* ‘sfârșit’ subzistă fără urmări pentru *finer* ‘a încheia, a plăti’, care derivă din el, în vreme ce *cesse* ‘încetare’ și *cesser* ‘a înceta’ domnesc deopotrivă³. *Verd* ‘verde’ nu mai trimite la *verdoyer* ‘a înverzi’, nici

¹ Observație foarte corectă, devenită încă și mai corectă astăzi, când *heur* a dispărut complet (mai puțin din proverbul *tout n'est qu'heur et malheur ici-bas*). În secolul al XVII-lea, îl mai găsim câteodată folosit în poezie sau în stilul familiar. El provine din lat. *augurium*, în uzul vulgar devenit *agurium*, de unde *agur*, *aür*, *eür*, apoi *eur*, *heur* propr. ‘destin’. Este logică dispariția lui *heur* dinaintea lui *bonheur* și a lui *malheur*, care specifică caracterul lui *heur*. De ce s-a conservat, însă, *heureux* cu sensul ‘preafericit’?

De la metafora astrologică pe care o prezintă *heur*, faceți apropierea cu *astre*, *désastre* și cu vfr. *malastru*, devenit astăzi, în urma unei deformări de sens și de sunet, *malotru* ‘persoană cu moravuri și maniere grosolane’.

² *Issir*, din lat. *exire*. *Issue* ‘trecere și ieșire’ și fig. ‘rezultat al unei afaceri’, substantiv verbal extras din participiul *issu* ‘ieșit’, care nu se mai folosea în secolul al XVII-lea decât cu sens special: *Il est issu de telle famille* ‘el vine (se trage) din cutare familie’.

³ *Finer* aparține francezei vechi și a dispărut complet în secolul al XVII-lea. El a luat sensul special ‘a sfârși, a încheia o afacere’ și, după cum afacerile se încheie prin plăți, a ajuns la sensul ‘a plăti’; de aici derivații *finance* ‘finanță’, *financer* ‘a finanța’, *financier* ‘financiar’, foarte folosiți în zilele noastre. Cf. mai sus, p. 193.

fête ‘sărbătoare’ la *fêter* ‘a sărbători’, nici *larme* ‘lacrimă’ la *larmoyer* ‘a lăcrima, a plînge’¹, nici *deuil* ‘doliu’ la *douloir* ‘a fi îndurerat’ sau la *se condouloir* ‘a împărtăși durerea cuiva’², nici *joie* ‘bucurie’ la *s’enjouir* ‘a se bucura’³, deși face mereu *se réjouir* ‘a se bucura’, *se conjouir* ‘a se bucura de bucuria altcuiva’, precum *orgueil* ‘orgoliu’ la *s’enorgueillir* ‘a se înfumura’. S-a spus *gent* ‘gentil’⁴, „le corps *gent*”

-
- ¹ *Verdoyer* este destul de puțin folosit și astăzi; *fêter* s-a întors în uz, cît despre *larmoyer*, cuvînt „puțin uzitat”, spune Furetière, și care „îmbătrînește”, spune Academia (în 1669), a reintrat în grații în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea.
 - ² *Deuil* nu este radicalul lui *douloir*, el derivă din acesta ca substantiv verbal; *Douloir* este lat. *dolere*; a dispărut din uz în secolul al XVII-lea, iar compusul său (*se*) *condouloir* i-a urmat destinul. Cu toate acestea, la infinitiv, astăzi el încă mai este folosit întrucîtva.
 - ³ *Joie* este lat. *gaudia*, plural neutru luat drept feminin singular. *Esjouir* este compus al lui *jouir*, care este lat *gaudere*. Vb. *esjouir* a dispărut înaintea derivatului său *resjouir*, *réjouir*, ca multe alte verbe simple dinaintea derivatului lor în *-re* (cf. *apetisser* și *rapetisser*, *emplir* și *remplir*); *se conjouir* a îmbătrînit încă din secolul al XVII-lea.
 - ⁴ „Odinioară *gentil* era un cuvînt elegant, iar vechii noștri autori se serveau mult de acesta. Printre ei, totul este *gentil*: *le gentil rossignol*, *le gentil printemps*, *un gentil exercice*, *une gentille entreprise*. Acum, însă, nu mai este folosit în cărți, nu mai este rostit în conversații; nici nu mai este rostit la modul serios. O femeie va spune vorbind despre sine: *Je ne suis ni jeune ni gentille*. Se spune jumătate rîzînd: *C’est un gentil esprit*, *c’est un gentil cavalier*, *vous êtes gentil*, pentru a spune *vous êtes plaisant*”. (*Remarques nouvelles* etc., de P. Bonhours, ed. a 2-a, 1676, p. 21 și 22). „*Gent*, adjectiv, cuvînt vechi și burlesc pentru a spune la propriu... –

‘trupul drăguț’; cuvântul acesta atît de simplu, nu numai că a căzut, dar a antrenat în căderea sa și pe *gentil* ‘gentil, nobil’. Se spune *diffamé* ‘defăimat’ care derivă din *fame* ‘faimă’, care nu se mai întilnește¹. Se spune *curieux* ‘curios’, derivat din *cure* ‘grijă’², care este ieșit din uz. Era mai avantajos să se spună *si que* ‘așa încît’³, în loc de *de sorte que* ‘astfel încît’ sau *de manière que* ‘de așa manieră încît’; *de moi* ‘de mine = privitor la mine; în ceea ce mă privește’⁴ în loc de *pour moi* ‘pentru mine = id.’ sau de *quant à moi* ‘cît despre mine; în ceea ce mă privește’; să se spună *je sais que c’est qu’un mal* ‘știu ce

Gentil ... este burlesc și, în locul său, cînd se vorbește serios, se spune *joli*” (Richelet). – „*Gent*, cuvînt vechi semnificînd altădată ‘gentil’, spune Furetière. Precum Academia, Furetière admite pe *gentil* cu accepțiunile sale obișnuite. Vedeți și *Observations de l’Académie Française* asupra *Remarques* ale lui Vaugelas, p. 440, ed. 1704”. (Nota lui Servois în ediția sa la La Bruyère, colecția Adolphe Regnier).

- ¹ Mai puțin în expresia din drept: *rétablir quelqu’un en sa bonne fame et renommée* ‘a repune pe cineva în deplinătatea reputației și a renumelui său’.
- ² *Curieux* este lat. *curiosus*, care derivă din lat. *cura*; așadar, *cure* și *curieux* sînt independente unul de celălalt. De altfel, *cure* este un cuvînt vechi care urcă în latina populară, iar *curieux* a fost reluat, în vremurile moderne, din latină printr-o formulă savantă.
- ³ *Si que* a dispărut în secolul al XVI-lea, odată cu uzul absolut al lui *si*, sinonim cu *ainsi* sau *aussi*.
- ⁴ Gramaticienii secolului al XVII-lea încă discută uzul lui *de moi*, care, pentru Vaugelas, își are locul în stilul poetic. Prepoziția *de*, din această locuțiune, se explică precum în: *pour ce qui est de moi*, acest uz al lui *de moi* fiind frecvent în franceza veche.

este un rău¹, mai degrabă decît *je sais ce que c'est qu'un mal* 'știi ceea ce este un rău', fie prin analogie cu latina, fie prin avantajul prezent adesea atunci cînd există un cuvînt mai puțin de rînduit în vorbire². Uzul a preferat *par conséquent* 'prin consecvență' = 'prin urmare, în consecință' lui *par conséquence* 'prin consecință' = 'id.' și *en conséquence* 'în consecință' = 'id.' lui *en conséquent* 'în consecvent' = 'id.'³; *façons de faire* 'moduri de a face' lui *manières de faire* 'maniere de a face' și *manières d'agir* 'maniere de a acționa' lui *façons d'agir* 'moduri de a acționa'...⁴; în rîndul verbelor⁵, *travailler* 'a lucra, a

-
- ¹ Structură folosită în franceza veche și medie, dispărută în prima jumătate a secolului al XVII-lea. În fapt, pronumele relativ *que* sau *qui* cu sens neutru, se folosea în mod absolut fără antecedent, iar această structură urcă în latina populară. Încercînd să obțină claritate, secolul al XVII-lea a adăugat antecedentul *ce*.
- ² *Oraison* 'discurs', latinism care datează din secolul al XVI-lea. Cu sens religios, cuvîntul este vechi în limbă și urcă în latina populară.
- ³ *Par conséquent* este o expresie care ne vine din scolastică: *per consequentem (propositionem)* 'prin ceea ce exprimă consecventul' (a doua propoziție a entimemei). În *en conséquence*, în latina scolastică *in consequentia*, cuvîntul își conservă semnificația abstractă; cele două locuțiuni se justifică, așadar, de la sine, precum și cele două prepoziții.
- ⁴ Este cît se poate de natural că uzul a preferat *façon*, lat pop. *factionem*, de la *facere*, pentru a-l uni cu verbul *faire*: unul îl aduce cu sine pe celălalt. Alegerea lui *façon* pentru *faire* lăsa să acționeze doar cuvîntul *manière*.
- ⁵ Aici apare o întregă serie de termeni care au dispărut înaintea altor termeni corespondenți, lăsînd acestora din urmă uzul și semnificația lor. Cf. mai sus, p. 169 și urm. și p. 203.

munci' pentru *ouvrer* 'id.¹, *être accoutumé* 'a fi deprins, obișnuit' lui *souloir* 'id.², *convenir* 'a conveni' lui *duire* 'id.³, *faire du bruit* 'a face zgomot' lui *bruire* 'id.⁴, *injurier* 'a insulta' lui *vilanier* 'id.⁵, *piquer* 'a înțepa' lui *poindre* 'id.⁶, *faire ressouvenir* 'a aduce aminte' lui

-
- ¹ *Travailler* semnifica mai întâi 'a se chinui, a suferi', precum *travail* semnifica 'efort, chin' (încă se spune, cu acest sens, *femme en travail d'enfant* 'femeie în chinurile facerii', apoi, pe măsură ce *ouvrer* ieșea din uz, *travailler*, lărgindu-și și slăbindu-și propria semnificație, a ajuns la sensul pe care îl are astăzi. Pierderea verbului *ouvrer* este regretabilă deoarece astfel rămân fără explicație cuvintele derivate din acesta: *ouvrier*, *ouvrable*, *oeuvre*, *chef-d'oeuvre*, *manoeuvre*, *manoeuvrer*, *manouvrier*.
 - ² *Souloir* < lat. *solere* a dispărut în secolul al XVII-lea, poate ca urmare a unei omonimii supărătoare cu *saouler*. Pierdere regretabilă, deoarece *avoir accoutumé* sau *être accoutumé* nu îl înlocuiește în mod avantajos.
 - ³ *Duire* este, și el, o pierdere supărătoare deoarece lasă lipsiți de analogie compușii *conduire*, *réduire*, *séduire*, *déduire*, *induire*. În franceza veche, *duire* era folosit cu sensul general 'a aranja', apoi, în franceza modernă nu a păstrat decât sensul intransitiv 'a conveni'; de la sfârșitul secolului al XVII-lea, franceza modernă l-a abandonat complet.
 - ⁴ Dispărînd *bruire*, și aici rămîn lipsite de analogie *bruyant* și *bruit*. În secolul al XVII-lea deja, este aproape nefolosit, mai puțin la infinitiv.
 - ⁵ *Vilanier* deja dispăruse din uz în secolul al XVII-lea; este derivat din *vilain*, care a dat și forma *vilenie*.
 - ⁶ În ciuda lui *point*, *pointe*, *pointu*, *pointiller*, *pointilleux*, *épointer* etc., *poindre* a dispărut în fața lui *piquer*, care, la propriu, este *fraper d'un pic*, *d'une pique* 'a lovi cu un obiect ascuțit, tîrnăcop, sulită'. De ce, treptat, *piquer* l-a înlocuit pe *poindre*?

ramentevoir ‘id.’¹...; în rîndul substantivelor, *pensées* ‘cugetări, gânduri’ lui *pensers* ‘id.’², un cuvînt atît de frumos și căruia îi stătea atît de bine în vers; *grandes actions* ‘fapte mărețe’ lui *prouesses* ‘id.’³, *louanges* ‘laude, elogii’ lui *loz* ‘id.’⁴, *méchanceté* ‘răutate’ lui *mauvaistié* ‘id.’⁵, *porte* ‘ușă’ lui *huis* ‘id.’⁶, *navire* ‘navă’ lui *nef* ‘id.’¹,

¹ *Ramentevoir* este deja învechit în secolul al XVII-lea – cuvînt care, din punct de vedere etimologic, semnifică ‘a repune, a redobîndi’ (în spiritul propriu), din *re* și *mentevoir* sau *mentavoir* ‘mente habere’. Se conjuga precum *devoir*.

² *Penser*, substantiv masculin, încă se folosește în versuri, dar a îmbătrînit și nu mai apare în limbajul curent. Este rămășița unei construcții uzuale în franceza veche și chiar în cea modernă, grație căreia **toate** infinitivele se foloseau ca substantive.

³ *Prouesse*, propr. ‘act de bravură’, cuvînt pe care criticii secolului al XVII-lea îl izgonesc din stilul înalt și pe care nu-l admiteau decît în discursul familiar, ca termen glumeț. Interdicția a fost prea severă, iar La Fontaine a reușit să îl valorifice în mod frumos atunci cînd ne arată pe bătrînul leu: „Chargé d’ans et pleurant son antique *prouesse*”.

Cu toate acestea, trebuie recunoscut că, prin etimologia sa, amintește prea mult de moravurile trecute ale Evului Mediu, și că acest caracter arhaic îi dă o nuanță de familiaritate și de glumă, care îi dăunează. Cf. mai sus, p. 141.

⁴ *Loz* sau *los*, cuvînt vechi, abia folosit în secolul al XVI-lea, și pe care nu îl regăsim în secolul al XVII-lea decît la scriitorii amatori de arhaisme.

⁵ Format de la *mauvais*, precum *amitié* de la *ami*, este învechit în secolul al XVII-lea, incomplet înlocuit de *méchanceté*.

⁶ *Huis* < lat *ostium* nu mai are, încă de la sfîrșitul secolului al XVI-lea, decît un uz restrîns, în limba folosită la Palat. De aici *huissier* ‘ușier’.

armée ‘armată, oaste’ lui *ost* ‘id.’², *monastère* ‘mînăstire’ lui *monstier* ‘id.’³, *prairies* ‘pajiști, pășuni’ lui *prées* ‘id.’⁴...; toate, cuvinte care ar fi putut dăinui împreună, de o frumusețe egală⁵, aducînd abundență limbii. Prin adăugare, suprimare, schimbare sau mutarea unor litere, uzul a făcut *frelater* ‘a falsifica’ din *fralater* ‘id.’⁶, *prouver* ‘a dovedi’ din *preuver* ‘id.’⁷, *profit* ‘profit’ din *proufit* ‘id.’, *froment* ‘grîu’ din *froument*

-
- ¹ *Nef* este lat. *navem*, care, la sfîrșitul Evului Mediu capătă un sens special, atunci cînd îl înlocuiește derivatul său, *navire* (< *navilia* propr. ‘flotă’).
 - ² Arhaism în secolul al XVII-lea, folosit doar în franceza veche cu sensul ‘exercitus’, înlocuit fără vreun motiv aparent de către *armée*, poate sub influența it. *armata*.
 - ³ Mai precis, scris *moustier* și rostit *moutier*; cf. *ministerium*, *mestier*, *métier*. Vezi mai sus, p. 206.
 - ⁴ De la pluralul *prata*, luat ca feminin singular, dispărut la sfîrșitul secolului al XVI-lea. În ceea ce privește formația, *prée* este pentru *pré* ceea ce este *graine* (*grana*) pentru *grain* (*granum*), sau ceea ce este *fille* (*fila*) pentru *fil* (*filum*). Cf. și *fata*, *fée*. Înlocuirea sa cu *prairie*, sau, în vechime, *prairie*, *préerie* este pentru *prée* ceea ce este *féerie* pentru *fée*.
 - ⁵ Regrete justificate; cu siguranță că limba a pierdut abandonînd aceste cuvinte scurte, clare și expresive.
 - ⁶ *Frelater* este forma primitivă deja folosită în secolul al XVI-lea și care a fost alterată la *fralater*; forma nouă, care pare foarte uzuală în comparație cu cea veche, nu s-a păstrat. Cuvîntul vine din flamandul *verlaten* ‘a transvaza’ (vinul) și, mai întîi, a avut acest sens (semnalat de către Nicole, în dicționarul său), pe care apoi l-a alterat la cel actual.
 - ⁷ Aici La Bruyère se înșeală. Forma primitivă este *prouver*; acest cuvînt aparține unei clase de verbe care schimbă vocala radicalului la persoanele a treia singular și plural, la trei prezente (indicativ, subjonctiv,

‘id.’, *profil* ‘profil’ din *pourfil* ‘id.’, *provision* ‘provizie’ din *pourveoir* ‘id.’, *promener* ‘a plimba’ din *pourmener* ‘id.’ și *promenade* ‘plimbare’ din *pourmenade* ‘id.’¹. În funcție de împrejurări și fără a schimba altceva, pentru forme precum: *habile* ‘îndemînic’, *utile* ‘util’, *facile* ‘lesnicios’, *docile* ‘supus’, *mobile* ‘mobil’ și din *fertile* ‘rodnic’, același uz duce la genuri diferite, dar dimpotrivă în: *vil*, *vile* ‘ticălos, -oasă’, *subtil*, *subtile* ‘subtil, -ă’, în funcție de terminația lor fiind masculine sau feminine². Uzul a alterat vechile terminații: din *scel* ‘sigiliu’ a făcut

imperativ). În limba veche se spunea: *il preuve, il treuve, il pleure* etc., în vreme ce la alte persoane ale acestor timpuri și la toate celelalte timpuri se spunea: *prouv-, trouv-, plour-* etc. Apoi, limba a scos din aceste forme duble o dublă conjugare sinonimă, pe care a sfârșit prin a o suprima. Vezi p. 36 și 177.

¹ În cazul ultimelor cuvinte, La Bruyère semnalează substituția savantă a prefixului francez și de formație populară, *pour*, cu prefixul latin *pro*: *pourfil*, *pourmener*, *pourmenade*, reprezentînd formația populară și franceză; *profil*, *promener*, *promenade*, fiind o corecție savantă și o întoarcere la ortografia latină. În *pourfit* și *profit* avem o formă savantă bastardă pentru *pourfit*; în ceea ce privește *provision*, *pourveoir*, primul cuvînt este împrumutat direct din lat. *provisio*, cel de-al doilea este de formație populară și vine din *providere*, *porvidere*. *Froument* (sau, cum dau edițiile a 7-a și a 8-a a *Caracterelor*, *fourment*) este forma franceză ieșită din *frumentum* (*froument*), alterată la *fourment*, fie printr-o metateză populară, fie prin confuzia cu prefixul *pro* (*por*), *pour*. Cf. *portrait* în loc de *pourtrait*, *promettre* în loc de *pourmettre* etc.

² Adjectivele în *ilis*, introduse în franceză prin formație savantă, au ezitat între terminațiile *il* și *ile*: în secolul al XVI-lea întîlnim *util* și *utile*, *fertil* și *fertile* etc. Cu toate acestea, folosirea lui *e* mut tindea să predomine și,

sceau ‘id.’; din *mantel* ‘manta’ a făcut *manteau* ‘id.’; din *capel* ‘pălărie’ a făcut *chapeau* ‘id.’; din *coutel* ‘cuțit’ a făcut *couteau* ‘id.’; din *hamel* ‘cătun’ a făcut *hameau* ‘id.’; din *damoisel* ‘domnișor’ a făcut *damoiseau* ‘id.’; din *jouvencel* ‘tinerel’ a făcut *jouvenceau* ‘id.’¹; iar aceasta fără a prea vedea ce are de câștigat limba franceză din aceste diferențe și schimbări. Oare înseamnă un progres pentru limbă atunci când se cedează în fața uzului? Ar fi mai bine să se scuture jugul domniei sale atât de despotice? Într-o limbă vie, ar trebui să se asculte doar de rațiune, care previne echivocurile, să se urmeze

în general, a fost adoptată. (A se vedea *Seizième Siècle en France*, I, p. 191). În ceea ce privește pe *vil*, acesta este un cuvânt de formație populară, care decurge în mod regulat din lat. *vilem*, iar *subtil* este vfr. *soutil*, pe trei sferturi refăcut după tipul latin (*sub* a reapărut), terminația *til* păstrându-se intactă.

¹ Iată cum: înaintea unei consoane, franceza veche schimba *el* în *eau*, și de asemenea, pe *al* în *au*. Regimul singular al cuvintelor în *ellum*, *allum*, așadar, era *el*, *al*: *scel*, *mantel*, *chapel* și *cheval* etc., iar regimul plural era *eaus*, *aus*: *sceaus*, *manteaus*, *chapeaus*... *chevaus* ... (sau cu un *x* în loc de *s*): *sceaux*, *manteaux*... *chevaux*...). De asemenea, în limba veche se spunea: *un linceul*, *des linceux*, *un éventail*, *des éventaux*, *un poitrail*, *des poitraux*, *un chevreuil*, *des chevreux*, *un genouil*, *des genoux*, *un col*, *des cous* etc. Apoi, această diferență dintre singular și plural, complicând declinările în mod inutil, limba a simplificat formele fie impunând la singular terminația pluralului; de aici *un sceau*, *un manteau* etc., *un genou*, *un cou*, fie impunând la plural terminația singularului: *des linceuls*, *des éventails*, *des poitrails*, *des chevreuils* etc. Diferența dintre cele două terminații s-a menținut în câteva cuvinte în *an* și în *ail* și în *aiëul*, *ciel*, *oeil*.

rădăcina cuvintelor și raporturile acestora cu limbile originare din care au ieșit, dacă rațiunea vrea, pe de altă parte, ca uzul să fie urmat?”¹.

¹ Am văzut că legea limbii este *uzul*. Putem adesea regreta capriciile și erorile sale, dar trebuie să ne înclinăm înaintea sa: limba este un ansamblu de fapte în care uzul celui mai mare număr trebuie să facă legea (vezi mai sus, p. 33-34 și 153-154). În familiile naturale de cuvinte, uzul lasă uneori să dispară câte un cuvânt important, care dădea seama de filiația sa. Acesta lucru se întâmplă deoarece, în mersul ei, limba nu face operă lingvistică și lovește cuvintele izolate fără a se preocupa de relațiile lor cu congenerii. Vezi și p. 169.